

Szymon Pogwizd*

Instytut Sławistyki PAN
Warszawa

**Nowe perspektywy w etymologii słowackiej:
o książce Ľubora Králik *Dimenzie slovenskej etymológie***

Rec. Ľubor Králik, **Dimenzie slovenskej etymológie**. – Bratislava: Veda – vydavateľstvo SAV; Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2023. – 176 s.

Monografia *Dimenzie slovenskej etymológie*, autorstwa doktora habilitowanego Ľubora Králik (DrSc.), uznanego słowackiego językoznawcy specjalizującego się w badaniach etymologicznych, ukazała się w 2023 roku nakładem wydawnictwa Słowackiej Akademii Nauk: *Veda* w Bratysławie. Ľ. Králik jest wieloletnim pracownikiem Instytutu Językoznawstwa im. Ľudovíta Štúra Słowackiej Akademii Nauk (*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied*). Badacz jest autorem wielu prac naukowych z zakresu językoznawstwa historycznego i etymologii języków słowiańskich¹. Wśród osiągnięć Ľ. Králik szczególne miejsce zajmuje *Podręczny słownik etymologiczny języka słowackiego* (sł. *Stručný etymolo-*

* Dr Szymon Pogwizd, The Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences, Warszawa, Poland.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4397-2478>.

e-mail: szymon.pogwizd@ispan.edu.pl.

¹ Szczegółowe informacje dotyczące dorobku naukowego Ľ. Králik, w tym jego życiorys i bibliografia, znajdują się na stronie Słowackiej Akademii Nauk https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=user-org-user&user_no=2836. [Dostęp 31.05.2025].

gický slovník slovenčiny, dalej SESS) – pierwsze kompleksowe etymologiczne opracowanie słownictwa słowackiego².

Monografia *Dimenzie slovenskej etymológie* zawiera analizę ponad 60 leksemów pochodzących z języka słowackiego. Badane wyrazy (bądź grupy wyrazów) zostały szczegółowo omówione w odrębnych rozdziałach. Artykuły na temat niektórych z nich były dotychczas publikowane w slawistycznej literaturze naukowej na przestrzeni ostatnich lat (np. Králik, 2019a, 2019b, 2022). Monografia stanowi zatem podsumowanie i usystematyzowanie części dotychczasowych badań. Autor zauważa, że ponowne podjęcie tych tematów stworzyło możliwość uwzględnienia nowych źródeł, pogłębienia dotychczasowych analiz etymologicznych oraz sformułowania świeżego spojrzenia na wybrane kwestie (Králik, 2023, s. 8).

Praca nie koncentruje się na żadnej konkretnej, wyróżniającej się grupie leksyki słowackiej. Poszczególne wyrazy obejmują słownictwo współczesnego słowackiego języka literackiego, a także archaizmy i leksemy gwarowe. Omawiane przykłady reprezentują różne części mowy: rzeczowniki (np. dial. *drieňica* / *driňica*, *pomidlo*, daw. *poj*), przymiotniki (np. *zanovitý*, dial. *mliedzi*) oraz czasowniki (np. słów. *kántriť*, *šipit'*, daw. dial. *brehovať*). Desygnaty nazywane przez omawiane słownictwo przynależą do rozmaitych kategorii pojęciowych (czyli pól semantycznych). Wśród nich można wyodrębnić m.in.:

1. nazwy botaniczne, np. *rasca* 'kminek' (*Carum carvi*), dial. *bibolenka* / *bibol(i)enka* 'przebiśnig' (*Galanthus nivalis*);
2. nazwy kulinariów, np. dial. *pomidlo* 'konfitura, powidło śliwkowe';
3. nazwy oznaczające elementy otoczenia domostwa, np. dial. *drienica* / *driňica* 'rodzaj ogrodu';
4. nazwy zjawisk przyrodniczych i atmosferycznych, np. *cencul'* 'sopel', dial. *advent* 'połyskliwe opary nad podmokłym miejscem', *pomidlo* 'żywica na drzewie';
5. nazwy zjawisk fizycznych, np. *jagat' sa*, *ligotat' sa* 'migotać', dial. *ošuriet'* 'wysuszyć się, pomarszczyć się';
6. leksyka opisująca człowieka, np. *lahtikár* 'człowiek lekkomyślny', *zanovitý* 'zacięty, uparty', dial. *bastár* 'brutalny człowiek; głupi człowiek', dial. *mliedzi* 'słaby, mizerny';
7. nazwy czynności, np. *kantriť* 'zabijać, pustoszyć', *šipit'* 'domyślać się, przewidywać';

² Przed ukazaniem się tego leksykonu podstawowym źródłem informacji o pochodzeniu słownictwa słowackiego przez długi czas był słownik Václava Machka (Machek, 1957), obejmujący zarówno czeską, jak i słowacką leksykę. Jednakże w drugim wydaniu leksykonu uwzględniono już wyłącznie słownictwo czeskie. Autor uzasadniał tę zmianę planowaną publikacją odrębnego słownika etymologicznego języka słowackiego autorstwa Š. Ondruša, który jednak ostatecznie się nie ukazał.

8. zjawiska społeczne – np. *sobaš* ‘wesele’, daw. *poj* ‘święto cechu kowalskiego’, *posádeš* (*posad’eš*, *pošádes*, *pošajdes*, *pošajd’es*) ‘weselne pieczywo obrzędowe’;
9. terminy religijne – np. **erech* ‘arcybiskup’, *advent* ‘adwent’.

Warto zauważyć, że niektóre spośród przywołanych leksemów mają charakter polisemiczny, np. *advent* czy *pomidlo*.

Badacz za cel stawia sobie ustalenie etymologii analizowanych wyrazów, starając się jednocześnie określić, czy mamy do czynienia z dziedzictwem prasłowiańskim, wyrazem rodzimym uformowanym w obrębie języka słowackiego, czy też z zapożyczeniem – co podkreśla w podsumowaniu swojej pracy³. W analizie etymologicznej Autor wykorzystuje dane z innych języków słowiańskich oraz języków niesłowiańskich (szczególnie w kontekście domniemanego zapożyczenia), osadzając je w szerokim kontekście indoeuropejskim.

Ľ. Králik stwierdza, że pogłębione badania nad leksyką słowacką mają istotne znaczenie nie tylko dla samej słowacystyki, lecz także dla rozwoju całej sławistyki, szczególnie w zakresie rekonstrukcji prasłowiańszczyzny i analizy wspólnych zjawisk językowych. Od rozpoczęcia prac nad monumentalnymi dziełami rekonstruującymi leksykę prasłowiańską – moskiewskim *Słownikiem etymologicznym języków słowiańskich* (Этимологический словарь славянских языков – ESSJa) oraz krakowskim *Słownikiem prasłowiańskim* (SP) – upłynęło już kilka dekad⁴. Od tego czasu miał miejsce znaczny postęp w słowackiej leksykografii, w dużej mierze za sprawą wydania takich publikacji jak: *Historický slovník slovenského jazyka* oraz *Slovník slovenských nářečí* (SSN). Nowo zgromadzony materiał umożliwia korektę i uzupełnienie wcześniejszych analiz etymologicznych, szczególnie w tych przypadkach, gdy w starszych rekonstrukcjach brakowało danych ze słowackiego obszaru językowego (Králik, 2023, s. 134). Dzięki spostrzeżeniom Autora omawianej pracy możliwa stała się identyfikacja słowackich refleksów leksemów prasłowiańskich, co potwierdziło trafność wcześniejszych rekonstrukcji (np. **ękati*, **libati*), a zarazem przyczyniło się do pogłębienia wiedzy na temat dialektalnego zróżnicowania prasłowiańszczyzny oraz przebiegu izoglos (np. **čurēti*, **meldь*, **rьstь*). Ľ. Králik dokonuje także rewizji wcześniejszych etymologicznych interpretacji wybranych słowackich leksemów, kwestionując ich rzekomo rodzime pochodzenie. Na przykład w odniesieniu do wyrazu *sobaš*, rekonstruowanego przez F. Miklosicha jako wyraz prasłowiański **sobaši* (**sobašь*), autor przekonująco argumentuje, że jest on w istocie zapożyczeniem z języka węgierskiego.

³ „Na úvod možno konštatovať, že predložené etymologické výklady názorne ilustrujú dôležitosť dychotómie, ktorú si dovoľujeme sformulovať ako *domáce slovo* vs. *prevzatie*” (Králik, 2023, s. 133).

⁴ Przygotowanie ESSM oraz SP rozpoczęło się na przełomie lat 50. i 60. XX wieku, natomiast pierwsze tomy obu leksykonów ukazały się w roku 1974.

Ł. Králik w swojej najnowszej monografii nawiązuje także do zainteresowania etymologią leksyki dialektalnej, wyrażonego już w publikacji z 2020 roku (Králik, 2020), w której analizuje materiał zawarty w *Słowniku gwar słowackich* (SSN). Wskazuje przy tym, że wybór formy hasłowej w opracowaniach leksykograficznych jest ściśle związany z uwagami na temat etymologii danej jednostki leksykalnej⁵. W niektórych przypadkach analiza etymologiczna badanych leksemów skłania Badacza do weryfikacji postaci wyrazu przyjętej przez autorów SSN⁶ (np. *liepkavý* vs. **libkavý*).

Z lektury recenzowanej książki wynika, że Autor za kluczowy element badań etymologicznych uznaje ich aspekt formalny, obejmujący analizę etymologiczną rdzenia wyrazu, podział słowotwórczy z uwzględnieniem specyfiki formantów oraz prześledzenie zmian głosowych w badanym leksemie. Badacz odwołuje się do poglądu E. Szemérenyiego, zgodnie z którym nawet pozornie oczywista etymologia, jeśli pozostaje w sprzeczności z ustalonymi zasadami słowotwórstwa czy prawami głosowymi, wymaga krytycznej weryfikacji i zastąpienia przez rozwiązanie lepiej uzasadnione pod względem formalnym (Králik, 2023, s. 84).

Autor koncentruje się w znacznej mierze na rekonstrukcji motywacji semantycznej oraz śledzeniu ewolucji znaczeniowej badanych jednostek leksykalnych, traktując te aspekty jako istotny element interpretacji etymologicznej. Dla wyjaśnienia poszczególnych zmian semantycznych kluczowe jest uwzględnienie chronologicznej ciągłości poszczególnych stadiów rozwoju znaczeniowego – zarówno tych potwierdzonych źródłowo, jak i domniemanych. Wiarygodność proponowanych ewolucji semantycznych znajduje potwierdzenie w paralelach występujących w innych językach, jak w przypadku leksemów *cencul'*, *čuriet'*, *kántrit'* czy *poj* (Králik, 2023, ss. 136–37).

Zdaniem badacza interpretacje wynikające z badań etnolingwistycznych i kulturowych wymagają potwierdzenia w solidnej, formalnej analizie językowej. W wyrażeniu tej opinii odwołuje się on do stanowisk innych uczonych (Králik, 2023, s. 100). Przykładem, który dobrze ilustruje hipotezę dotyczącą pochodzenia leksemu, opartą wyłącznie na danych etnolingwistycznych, jest zestawienie słowackiego wyrazu dialektalnego *posádeš* (w wariantach: *posad'eš*, *pošádes*, *pošaj-des*, *pošajd'es*) ‘weselne pieczywo obrzędowe’, ‘poczęstunek rozdawany gościom weselnym’ itp. z nazwami obrzędu weselnego, znanego przede wszystkim Słowianom Wschodnim, np. ros. dial. *nocad* ‘jeden z obrzędów weselnych’ (Králik, 2023, ss. 93–100; Ossovetskiy, 1966, s. 444). Uwzględniając podobieństwo brzmieniowe obu leksemów oraz ich bliskość semantyczną, niektórzy badacze interpretowali je jako wyrazy o wspólnym pochodzeniu. Ł. Králik, opierając się na szczegółowej

⁵ „Voľba formy heslového výrazu zároveň vedie k úvahám o etymológii príslušnej lexémy” (Králik, 2023, s. 28).

⁶ Autorzy SSN przyjmują formy ustandaryzowane, zbliżone fonetycznie do słowackiego języka literackiego (SSN, 1994–, t. 1, ss. 29–30).

analizie formalnej struktury słowackiego leksemu oraz uwzględniając kryteria fonologiczne i morfologiczne, a także semantyczne, dochodzi do wniosku, że wyraz ten należy uznać za stosunkowo późne zapożyczenie z języka niemieckiego (niem. daw. dial. *Bescheidessen* ‘dar dla sąsiadów, gości’). Tym samym podważa wcześniejsze hipotezy, według których miałby to być dawny wyraz obrzędowy, sięgający czasów prasłowiańskich.

Jednocześnie, jak pokazuje przykład przytoczony w omawianej monografii, sięganie do literatury spoza wąsko rozumianej dziedziny językoznawstwa może prowadzić do nowych ustaleń badawczych. Lektura tekstu dotyczącego wytwarzania piszczałek i fujar umożliwiła identyfikację nieodnotowanego wcześniej w dostępnych Autorowi źródłach znaczenia leksemu *cencúl*, co było znaczące w ustaleniu pochodzenia wyrazu (Králík, 2023, s. 64).

W monografii *Dimenzie slovenskej etymológie* zwraca się również uwagę na znaczenie pozajęzykowych kontekstów funkcjonowania desygnatów, uznając je za istotny komponent analizy etymologicznej. Badacz podkreśla, że definicje słownikowe niekiedy nie przekazują pełnego zakresu znaczeniowego danego wyrazu (Králík, 2023, s. 29). W tego rodzaju przypadkach istotne okazuje się sięgnięcie do materiałów źródłowych – oryginalnych zapisów ukazujących kontekst użycia danego wyrazu. W analizie leksemu *drieňica* (*driňica*) skorzystanie z kartoteki SSN pozwoliło na uzupełnienie i doprecyzowanie jego znaczenia na podstawie informacji nieuwzględnionych w samym słowniku.

W swoich badaniach Ľubor Králík wykorzystuje nowoczesne narzędzia i procedury etymologiczne, zgodne z aktualnym stanem wiedzy językoznawczej. Autor wyraża nadzieję, że publikacja ukazująca warsztat etymologa, może okazać się interesująca zarówno dla specjalistów w zakresie językoznawstwa historycznego, jak i dla studentów oraz młodych slawistów, stanowiąc impuls do zgłębiania zagadnień diachronicznych. Ľubor Králík zwraca uwagę na marginalizację językoznawstwa historycznego w programach współczesnych studiów filologicznych, które poświęcają tej tematyce relatywnie niewielką liczbę godzin dydaktycznych. (Králík, 2023, ss. 137–138). Jednym z istotnych walorów omawianej monografii, szczególnie dla osób zainteresowanych metodologią badań etymologicznych, jest bogactwo odniesień do literatury przedmiotu.

Książka stanowi zbiór rzetelnie opracowanych analiz etymologicznych wybranych słowackich leksemów, interpretowanych na tle porównawczym – zarówno słowiańskim, jak i indoeuropejskim. Monografia tworzy wartościową podstawę do pogłębiania problematyki podejmowanej przez Ľ. Králíka, a zarazem stwarza przestrzeń do krytycznej dyskusji. Autor zauważa, że w wielu przypadkach udzielenie jednoznacznej odpowiedzi co do etymologii danego wyrazu okazuje się niemożliwe. Niekiedy Badacz rewiduje wcześniej zajmowane stanowisko lub pogłębia analizę poprzez uwzględnienie nowego materiału źródłowego. Przykładem może być reinterpretacja wyrazu *cencúl*, omówionego wcześniej w SESS (s. 91). Autor, odwołując się do refleksji O.N. Trubaczowa, z pokorą konstatuje, że także

w przypadku języka słowackiego opracowanie słownika etymologicznego nie wyczerpuje zagadnień badawczych, lecz otwiera dopiero perspektywę systematycznych i pogłębionych studiów etymologicznych w ramach konkretnego języka (Králík, 2023, s. 63).

Wykaz skrótów

daw.	–	dawny
dial.	–	dialektalny
pol.	–	polski
ros.	–	rosyjski
sła.	–	słowacki

Literatura [References]

- ESSJa – *Etimologičeskij slovar' slavyanskikh jazykov* (Trubachev, 1974–).
- SESS – *Stručný etymologický slovník slovenčiny* (Králík, 2015).
- SP – *Słownik prasłowiański* (Sławski i in., 1974–).
- SSN – *Slovník slovenských nářečí* (Ripka i in., 1994–).
- Králík, Ľ. (2019a). *Slk. sobáš* ‘Trauung’: prevzatie z maďarčiny? In M. Jakubowicz (Ed.), *Etymologica Slavica: Studia etymologiczne poświęcone prof. Franciszkowi Sławskiemu z okazji setnej rocznicy urodzin* (ss. 249–259). Warszawa.
- Králík, Ľ. (2019b). *Súvisí slk. kántrit' s pol. dial. kętrzyć, kętrać?* *Prace Filologiczne*, 74, 257–265.
- Králík, Ľ. (2020). *Etymológia a nárečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nářečí)*. Bratislava.
- Králík, Ľ. (2022). *Pol. powidła, czes. povidla* ‘przetwórowe’, *słowac. dial. pomidlo* ‘powidła śliwkowe; żywica na drzewie’: przyczynek do etymologii słowiańskiego *povidlo*. *Rocznik Slawistyczny*, 71, 123–134.
- Machek, V. (1957). *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha.
- Majtán, M. (Ed.). (1991–2008). *Historický slovník slovenského jazyka* (Vols. 1–7). Bratislava.
- Ripka, I., & Ferencíková, A. (Eds.). (1994–). *Slovník slovenských nářečí* [SSN]. Bratislava.
- Sławski, F., & Jakubowicz, M. (Eds.). (1974–). *Słownik prasłowiański* [SP]. Warszawa.
- Stieber, Z. (1951). Zagadnienie iloczasu kaszubskiego. *Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU*, 503–508.

- Stieber, Z. (1966). *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*. Warszawa.
- Topolińska, Z. (1967). Teksty gwarowe centralnokaszubskie z komentarzem fonologicznym. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 7, 88–125.
- Ossovetskiy, I.A. (1966). *Slovar' sovremennogo russkogo narodnogo govora d. Deulino Ryazanskogo rayona Ryazanskoy oblasti*. Moskva. [Оссовецкий, И.А. (1966). *Словарь современного русского народного говора д. Деулино Рязанского района Рязанской области*. Москва].
- Trubachev, O.N. (Red.). (1974–). *Etimologicheskij slovar' slavyanskikh yazykov* [ESSJa] (Vols. 1–). Moskva [Трубачев, О.Н. (Ред.). (1974–). *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* (Т. 1–). Москва].

Summary

New Perspectives in Slovak Etymology: On Ľubor Králik's Book *Dimenzie slovenskej etymológie*

This review aims to discuss Ľubor Králik's latest monograph, which analyzes the etymologies of over 60 Slovak lexemes within the context of Slavic and Indo-European languages, leveraging contemporary etymological tools and findings. This review aims to discuss Ľubor Králik's latest monograph, which analyzes the etymologies of over 60 Slovak lexemes within the context of Slavic and Indo-European languages, leveraging contemporary etymological tools and findings. This review aims to discuss Ľubor Králik's latest monograph, which analyzes the etymologies of over 60 Slovak lexemes within the context of Slavic and Indo-European languages, leveraging contemporary etymological tools and findings.

Keywords: Etymology, Slovak language, Diachronic (historical) linguistics.